

OHLÉDNUTÍ ZA 6. SETKÁNÍM PŘÁTEL NÁRODNÍHO ARCHIVU

Již po šesté se z iniciativy oddělení archivních fondů a sbírek nestátní proveniencce (6. oddělení), které získává k trvalému uložení osobní archivy předních osobností politického a společenského života, politických stran, spolků a dalších soukromoprávních původců, uskutečnilo setkání příznivců Národního archivu.

Podobné akce mají svůj neopomenutelný význam – pomáhají formovat vztahy veřejnosti k Národnímu archivu, nám pak umožňují upevňovat a rozvíjet vztahy s veřejností založené na vzájemné důvěře a spolupráci. Zpětně se toto naše úsilí projevuje v některých našich úspěších v oblasti akvizic. Chtěli jsme touto formou, jako již několikrát v minulosti, našim spolupracovníkům, příznivcům, dárcům významných archiválií a kolegům archivářům a historikům alespoň symbolicky poděkovat za spolupráci i za pomoc při záchraně a uchování národního archivního dědictví.

Zatím poslední setkání jsme se rozhodli uspořádat u příležitosti výstavy „**Jiří z Poděbrad, husitský král – přítel míru**“, kterou Národní archiv připravil ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR k 550. výročí unikátního diplomatického projektu českého krále Jiřího z Poděbrad na vytvoření mírové organizace evropských křesťanských států. Vzácné listiny z Archivu České koruny návštěvníkům přiblížily politickou a diplomatickou aktivitu krále Jiřího z Poděbrad.

Setkání se konalo 30. září 2014 v přednáškovém sále Národního archivu. Po zahájení, při kterém hosty přivítala ředitelka Národního archivu Eva Drašarová, se slova ujal Denko Čumlivský, odborný správce řady významných archivních souborů Národního archivu, mj. také Archivu České koruny, Kapituly vyšehradské či Archivu pražského arcibiskupství, který nás seznámil s přípravou výstavy, s její koncepcí a se samotným výběrem listin. Poutavě pohovořil o historických souvislostech vzniku přátelské a spojenecké smlouvy mezi králem Jiřím a francouzským králem Ludvíkem XI. z 18. července 1464, která patřila k největším magnetům výstavy. Neméně zajímavé bylo vylíčení úlohy, kterou sehráli v jednání o mírovém projektu krále Jiřího z Poděbrad jeho zahraniční poradci – např. Antonio Marini nebo diplomat Albrecht Kostka z Postupic. Výklad dr. Čumlivského zaujal natolik, že na zvědavé otázky našich hostů musel odpovídat i ve výstavních prostorách.

V rámci setkání jsme přivítali bezmála 90 hostů, mezi nimiž byli mimo jiné mimo jiné někdejší místopředseda České národní rady a místopředseda

Federálního shromáždění Zdeněk Jičínský, bývalý místopředseda Senátu Parlamentu ČR Edvard Outrata, místopředseda YMCA Pavel Hlaváč, bývalý generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, dále historici Václav Průcha a Vojtěch Čelko, Eva Jourová z Klubu dr. Milady Horákové, představitel Polského klubu v Praze Michal Chrzaszowski, účastník protinacistického a protikomunistického odboje pětadevadesátiletý pplk. Josef Holec, dále Josef Řepík, jeden z přeživších vyhlazení obce Český Malín na ukrajinské Volyni 13. července 1943, Miloslava Žáková ze Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, vnučka Jana Švermy Bedřiška Kopoldová, vdova po známém rozhlasovém komentátorovi a novináři Jiřím Ješovi Jana Krčmová či publicista Karel Pacner.

Dodejme pro úplnost, že o možnost shlédnout vzácné listiny nebyli připraveni ani účastníci konference „**Krajané a čeština**“¹, která se konala ve dnech 10.–12. září 2014 v nové budově Národního muzea v Praze, a to navzdory tomu, že výstava vzácných listin z doby krále Jiřího z Poděbrad se konala až o dva týdny později. Pro zástupce zahraničních Čechů a představitele krajaňských organizací jsme však díky vstřícnosti ředitelky Národního archivu Evy Drašarové připravili návštěvu v 1. oddělení Národního archivu. Uskutečnila se 12. září 2014 a zahraniční hosté se tak seznámili s listinami, které byly 26.–29. září 2014 vystaveny v rámci výstavy „Jiří z Poděbrad, husitský král – přítel míru“. Hosté nebyli ochuzeni ani o odborný výklad Denka Čumlivského. Možnost shlédnout originální listiny se pro ně jistě stala výjimečným a neopakovatelným zážitkem. Akce se konala ve spolupráci s Mezinárodním koordinačním výborem zahraničních Čechů.

Lenka Kločková

¹ Zabývala se tématem zachování českého jazyka v zahraničí, zaměřila se na různé podoby češtiny a její výuky v krajaňských komunitách v zahraničí. Zúčastnila se jí stovka krajanů z 18 zemí světa. Na konferenci zazněl také příspěvek Jiřího Křestana „Národní archiv a krajané“, v němž autor seznámil účastníky konference s nejvýznamnějšími přejímkami archivů krajaňských spolků a osobních archivů významných představitelů zahraničních Čechů i s možnostmi další spolupráce. Referát je uveřejněn in: http://www.zahranicnicesi.com/docs/2014/prispevek_krestan.pdf

**„ARCHIVAL COOPERATION
AND COMMUNITY BUILDING
IN THE DIGITAL AGE“
– ZÁVĚREČNÁ MEZINÁRODNÍ KONFERENCE
PROJEKTU EUROPEAN NETWORK
ON ARCHIVAL COOPERATION**

Národní archiv ve spolupráci s mezinárodním spolkem International Centre for Archival Research (ICARUS) a s Benediktinským arcidiákonem sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Praze – Břevnově uspořádal mezinárodní konferenci nazvanou „Archival Cooperation and Community Building in the Digital Age“. Konference se konala ve dnech 27. – 29. dubna 2015 v Tereziánském sále Břevnovského kláštera jako vyvrcholení čtyřletého projektu European Network on Archival Cooperation (ENArC), který byl zahájen 1. listopadu 2010 a ukončen 30. dubna 2015. Projekt proběhl díky dotaci z programu EU Culture 2007–2013. Národní archiv byl jedním ze 14 hlavních partnerů projektu a v jeho rámci zastřešoval i další archivy České republiky, konkrétně státní oblastní archivy v Praze, Litoměřicích, Plzni, Třeboni a v Zámrsku, Zemský archiv v Opavě, Archiv Univerzity Karlovy, Archiv Národního muzea a Moravský zemský archiv v Brně, který byl zároveň asociovaným partnerem projektu.

Hlavním cílem projektu ENArC byla digitalizace listin a dalších dokumentů a jejich zpřístupňování především ve virtuálním archivu Monasterium ve spolupráci s týmem spolku ICARUS, což konkrétně pro Národní archiv obnášelo koordinaci postupu a průběhu digitalizačních prací ve zmíněných českých archivech, spolupráci na vytváření metadat a na jejich vkládání na webové stránky Monasteria. K dalším úkolům patřilo také pořádání workshopů, přednášek zahraničních lektorů (tzv. ENArC lecture), výměny zahraničních expertů a navazování spolupráce s dalšími institucemi (tzv. Linking the neighbourhood). Každý hlavní partner účastníci se projektu měl za úkol navazovat spolupráci v určených zemích, konkrétně Národní archiv s českými a polskými archivy.

Na závěrečné mezinárodní konferenci byly prezentovány výsledky činnosti všech zúčastněných partnerů (Diecézní archiv v St. Pölten, ICARUS, Národní archiv v Budapešti, Městský archiv v Budapešti, Slovenský národný archív v Bratislavě, Národní archiv v Praze, Archiv Slovinské republiky, Chorvatský národní archiv, Institut pro balkánská studia Srbské akademie věd, Generální

správa bavorských státních archivů, Neapolská univerzita, Scuola Normale Superiore di Pisa, Ministerstvo kultury Španělsko – Archivní správa, Univerzita v Kolíně n. Rýnem).

Konferenci slavnostně zahájili v pondělí 27. dubna Eva Drašarová, ředitelka Národního archivu, P. Alexius Vandrovec, podpřevor Benediktinského arcipatství v Břevnově, Eva Žáková, vedoucí České kanceláře programu EU Kultura a Thomas Aigner, prezident spolku ICARUS. Poté následovala úvodní přednáška čestného hosta profesora Frédéric Kaplana z École polytechnique fédérale de Lausanne ve Švýcarsku o mezinárodním projektu „The Venice Time Machine Project“. Spolupartnery projektu jsou univerzita Ca’Foscari v Benátkách a benátský státní archiv. Cílem tohoto projektu je vytvoření vícerozměrného modelu historického vývoje Benátek, pokrývajícího více než 1000 let. Díky spolupráci s benátským státním archivem bude vytvořena dosud nejrozsáhlejší databáze benátských archiválií, které budou digitalizovány, editovány, a budou k nim vytvořena rejstříková hesla. Informace, čerpané z těchto zdrojů, budou vzájemně propojeny a uspořádány do sémantického grafu s využitím historico-geografického informačního systému.

Po úvodní přednášce Frédéric Kaplana následovala sekce „The Czech Archival Landscape“, v níž byly představeny digitalizační projekty probíhající v České republice. Sekce byla zahájena přednáškou Evy Drašarové o Národním digitálním archivu v kontextu vývoje digitálního archivnictví a e-Governmentu a jeho reflektování v archivní legislativě. Rovněž bylo představeno schéma, technické zázemí a kapacita digitálního archivu České republiky. Eva Gregorovičová z Národního archivu promluvila o rodinném archivu Toskánských Habsburků, který byl vzhledem ke svému mezinárodnímu významu digitalizován v rámci projektu ENArC. S týmem spolupracovníků Eva Gregorovičová připravila pro účely konference také malou výstavu týkající se rodinného archivu a jeho digitalizace. Následující příspěvek Lenky Matusíkové z Národního archivu představil projekt digitalizace židovských matrik z let 1748–1949, uložených v Národním archivu a zpřístupněných prostřednictvím portálu Badatelna.eu. Autorka příspěvku se zmínila také o digitalizačním projektu Institutu Tereziánské iniciativy, www.holocaust.cz, v jehož rámci jsou zpřístupňovány úmrtní listy z Tereziánského ghetta z let 1941–1943. Národní archiv v současné době za finančního přispění organizace JewishGen realizuje projekt digitalizace matričních listin – prohlášení za mrtva z let 1949–1948/1950. Na portálu Badatelna.eu jsou také zpřístupňovány knihy židovských familiantů z roku 1811. Kateřina Zenklová, archivářka Národního archivu a doktorandka na katedře archivnictví a PVH na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ve svém příspěvku představila projekt Libri Civitatis (GAČR No. 13 –09 254 S), jehož hlavním koordinátorem je Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a spolupracujícími institucemi Karlova univerzita v Praze, Archiv hl. m. Prahy

a Archiv města Brna. Projekt se zaměřuje na vydávání ediční řady českých středověkých městských knih a jejich evidenci v online přístupné databázi. Laděna Plucarová ze Státního oblastního archivu v Třeboni přednesla příspěvek pojednávající o digitálním archivu Státního oblastního archivu Třeboň z hlediska jeho vzniku, vývoje, realizace po technické stránce, fungování a perspektiv v rámci mezinárodní spolupráce. V příspěvku byl rovněž poskytnut přehled o počtu a rozsahu archiválií, které byly dosud v digitálním archivu SOA Třeboň zpřístupněny. Příspěvek Tomáše Černušáka z Moravského zemského archivu v Brně pojednával o rozsáhlých digitalizačních aktivitách, které v současné době probíhají v Moravském zemském archivu nebo jsou plánovány do budoucna. Tyto aktivity jsou realizovány jednak v podobě vlastních projektů, a jednak v rámci spolupráce na projektech mnoha mezinárodních institucí. Sekci „The Czech Archival Landscape“ uzavřel příspěvek Karla Hally a Milana Augustina, kteří na konferenci reprezentovali Státní oblastní archiv v Plzni. Představili mezinárodní projekt tohoto archivu a Generálního ředitelství bavorských státních archivů v Mnichově Porta Fontium – Česko-bavorský archivní průvodce. Cílem projektu je digitalizace a zpřístupnění archivních fondů, které byly v průběhu dějin násilně rozděleny a které jsou v současné době deponovány v českých a bavorských státních archivech. Díky projektu došlo k jejich opětovnému spojení v jeden virtuální celek.

Důležitým pramenem z hlediska genealogických průzkumů jsou matriky, které představují unikátní zdroj informací pro studium dějin raného novověku a 19. století. První úterní sekce „Genealogical resources: the rooting and branching“ byla z tohoto hlediska jednou z nejdůležitějších sekcí konference nejen pro odborné archiváře, ale hlavně pro genealogické badatele z řad veřejnosti. Herbert Wurster z Diecézního archivu v Pasově, Georg Gaugusch z Heraldiko-genealogické společnosti Adler ve Vídni, Peer Boselie z Euroregionálního historického centra a městského archivu v Sittard-Geleen v Holandsku, Boris Blažinić z Institutu pro rozvoj lidského potenciálu v Chorvatsku a Günter Junkers ze Spolku pro počítačovou genealogii představili významné evropské projekty zpřístupňování matrik. Sekce byla výrazně podpořena odborníky ze Spojených států amerických. Pamela Weisberger, prezidentka a odborná koordinátorka společnosti Geshel Galicia, pohovořila o digitalizaci a tvorbě databáze matrik náboženských společností z oblasti Haliče a přilehlých území.

Téma následující sekce „Public Private Partnerships: beneficial all around?“ je pro budoucnost zpřístupňování archivního materiálu badatelské veřejnosti zcela zásadní. Termín „Public Private Partnership“ nabývá na významu pro veřejné archivy a knihovny, které v současnosti ztrácejí schopnost efektivně zvládat výzvy spojené s vývojem digitalizace. Jednu z možností spolupráce veřejných institucí a podnikatelské sféry v oblasti digitalizace a zlepšení přístupu k archivnímu materiálu představila Sofie Quidenus z Quidenus technologies

ve Vídni. Kolegové T. Csaba Reisz z Maďarského národního archivu v Budapešti, Vlatka Lemić z Chorvatského státního archivu v Záhřebu, Caroline Kimbell z Národního archivu UK a Max Kaiser z Rakouské národní knihovny ve Vídni pohovořili o svých zkušenostech v oblasti spolupráce s komerčními firmami.

Úterní odpolední sekce „Geospatial Genealogy, Cadastral Maps and Digital Archives: Partnerships and Collaborations“ byla věnována webovým stránkám zpřístupňujícím evropské správní, vojenské a katastrální mapy a zabývala se otázkou jejich praktické využitelnosti pro odbornou i laickou veřejnost. Problematice zpřístupňování starých katastrálních map z evropského regionu se věnovali ve svých příspěvcích Előd Biszak ze společnosti Arcanum Ltd. v Budapešti, Peer Boselie z Holandska, Pamela Weisberger a Jay Osborne ze společnosti Geshher Galicia z USA.

Sekce „Let the crowd work!“ byla věnována projektům s významným podílem široké veřejnosti na sběru historických dat (tzv. crowdsourcing). O své zkušenosti se podělili Sarah Lund Peterson a August Eriksen z Dánského národního archivu, Gunilla Nordström a Maria Larsson Östergren ze Švédského národního archivu a Milena Dobrevá z Univerzity na Maltě. Projekt Topotéka, jehož podstatou je shromažďování fotografií k dějinám obcí a jejich propojení s katastrální mapou příslušné obce, byl představen jeho zakladatelem Alexandrem Schatkem z Rakouska. Konkrétní příklad topotéky obce Neufelden v Rakousku prezentovala Kathrin Sammer.

Ve středu dopoledne proběhla sekce „Learning the past to build the future: education in the Digital Age“. Panel byl věnován aktivitám spojeným s výukou na univerzitách v rámci didaktické sekce projektu ENArC. Zkušenosti s využitím webové stránky www.monasterium.net a online systému MOM-CA při výuce prezentovaly Antonella Ambrosio a Vera Isabell Schwarz-Ricci z Neapolské univerzity a Adelheid Kraus z Vídeňské univerzity. S dalšími konkrétními příklady využití elektronických dokumentů při výuce studentů obecně seznámili Marie Ryantová z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Ludmila Sulitková z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Manuel Salamanca z Univerzity v Madridu a Lucyna Harz a Przemyslaw Wiszewski z Univerzity ve Vratislavi.

Závěrečná sekce byla věnována oficiálnímu ukončení projektu ENArC, podporovaného Evropskou unií. O zkušenostech s digitalizací v rámci projektu promluvili Gerhard Immler z Bavorského státního archivu, Belén de Alfonso Alonso-Munoyerro z Národního historického archivu v Madridu, Anton Avar z Národního archivu v Budapešti a Žarko Vujošević ze Srbské akademie věd, který zároveň připravil příjemné zpestření pro účastníky konference – veselé fotografie z akcí probíhajících v rámci projektu se zvláštním zřetelem na fotbalový tým a „fanclub“ spolku ICARUS. K tomu poznamenáváme, že i v rámci doprovodného programu této konference proběhl fotbalový zápas mezi týmem

sestaveným Národním archivem v Praze a spolkem ICARUS. Nutno podotknout, že Národní archiv vyhrál 4 : 1.

Didaktickou sekci probíhající v rámci projektu reprezentovali Maria Rosaria Falcone a Francesco Lerra z Neapolské univerzity. Maďarští kolegové Enikő Török a András Sipos pohovořili o projektu katastrálních map a o workshopu ke katastrálním mapám, který se konal v říjnu roku 2013 v Pise. Celkové výsledky projektu z retrospektivního i perspektivního hlediska shrnul Thomas Aigner, prezident spolku ICARUS a ředitel Diecézního archivu v St. Pölten.

Organizace mezinárodního setkání byla velmi náročná, protože zároveň se závěrečnou konferencí projektu ENArC probíhala i zahajovací schůze dalšího projektu podporovaného Evropskou unií s názvem „Community as Opportunity. The Creative Archives' and users' network“ (CO:OP), který začal probíhat 1. prosince 2014 a bude ukončen 30. listopadu 2018. Zahajovací schůze proběhla v pondělí 27. dubna v dopoledních hodinách. Jednání jednotlivých pracovních skupin probíhala paralelně po celou dobu konference v opatském refektáři.

Díky dlouholeté nadstandartní spolupráci mezi Národním archivem a Benediktinským arcipátským v Břevnově mohlo mezinárodní setkání proběhnout v duchovním a kulturním prostředí prvního mužského kláštera, který byl v českých zemích založen. To jistě přispělo i k celkovému úspěchu setkání a k velmi přátelské atmosféře mezi účastníky obou paralelně probíhajících akcí. Břevnovští benediktini měli také velkou zásluhu na bezproblémovém průběhu celé konference. Poskytli nejen zázemí pro její konání, ale také se jí aktivně zúčastnili a zajistili většinu doprovodných akcí.

Celkově můžeme říci, že jedním z nejdůležitějších výsledků mezinárodní konference „Archival cooperation and Community Building in the Digital Age“ byla výměna poznatků a zkušeností na poli zpřístupňování archivních dokumentů v rámci celosvětové archivní komunity. Virtuální archivní bohatství může být využito nejen v rámci vědecké práce a univerzitního vzdělávání na významných světových univerzitách, ale může probudit zájem o dějiny i u laických badatelů. Mezinárodní konference úspěšně završila zmíněný projekt ENArC a prohloubila mezinárodní spolupráci a vztahy mezi zúčastněnými evropskými a americkými institucemi. Byla nejen pracovním setkáním, ale vyvrcholením a oslavou dosavadních výsledků spolupráce.

Jitka Křečková – Kateřina Zenklová

PROJEKTY DISERTAČNÍCH PRACÍ

V roce 2014 zahájili čtyři pracovníci Národního archivu doktorské studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (v oborech Pomocné vědy historické, České dějiny a Hospodářské a sociální dějiny). Na katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK zahájily své doktorské studium Kateřina Zenklová (Rejstříky berně a královského úroku města Rakovníka 1436–1449, vedoucí práce prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D.) a Tereza Pokorná (Strakova akademie jako příklad šlechtické nadace, vedoucí práce doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.), na Ústavu českých dějin FF UK Matěj Trepěš (Myšlenkový svět normalizační politické elity KSČ– charakteristika, analýza jeho proměn a jejich limitů. Příspěvek ke studiu dějin mentalit, ideologie, mocenských struktur tuzemského tzv. reálného socialismu, vedoucí práce prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.) a na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK Pavel Vaško (Kontinuita a diskontinuita akademické obce aneb „Buržoazní“ vědci v 50. letech, vedoucí práce Mgr. Matěj Spurný, Ph.D.). Tyto projekty na tomto místě představujeme.

Rejstříky berně a královského úroku města Rakovníka 1436–1449

Kateřina Zenklová

Knihy finanční patří do kategorie knih městské správy. Tyto knihy se nejprve objevují ve větších a velkých královských městech v Čechách a na Moravě. Do skupiny finančních knih patří knihy berní, rejstříky berní, radní (purkmistrovské) počty, rejstříky královského úroku a účetní knihy městských hospodářských úřadů nebo komisí. Specializovanost těchto knih se v jednotlivých městech liší a je závislá na stupni hospodářského rozvoje každého města. Nejstarším typem finančních knih jsou knihy berní. Objevují se od první poloviny 14. století. Mezi nejstarší dochované knihy tohoto typu patří berní rejstříky brněnské z let 1343–1365, dále jsou dochovány například knihy znojemské ze 14. století a plzeňské z 15. století. V rámci městské berní správy sloužily jako knihy hlavní, které obsahovaly zápisy o odhadech nemovitého, později ve 14. století i movitého majetku držitelů domů ve městech. Z diplomatického hlediska jsou berní rejstříky pomocnými písemnostmi, které vznikaly přímo při výběru městské berně. Vybrané částky zapisoval berní písař nebo městský notář přímo při výběru. Berní rejstříky

obsahovaly na závěr každého výběrčího termínu rubriky výdajů, tj. seznamy peněžních částek vydávaných městskou radou.¹

Rejstříky berně a královského úroku, které byly vedeny v Rakovníku v letech 1436–1449, jsou nejstarší dochovanou rakovnickou účetní knihou. Tato kniha je významná zejména z toho důvodu, že byla vedena v Rakovníku ještě před jeho povýšením na královské město, a dokládá tak existenci výběru berní a královského úroku i v poddanském městě. Dochování berního rejstříku, vedeného ve středověku v poddanském městě, je v rámci českých zemí neobvyklé, neboť většina dochovaných berních rejstříků pochází z měst královských. V kontextu městského bernictví a finančních městských knih je proto výjimečným pramenem.

Kniha je uložena v SOA Praha – SOKA Rakovník ve fondu Archiv města Rakovník pod číslem 720 a inventárním číslem 1461. Stará signatura knihy byla č. 2, a v katalogu Rostislava Nového má pořadové číslo 1035. Rozměry knihy jsou 15 x 43 cm. Kniha je tvořena 226 folii, na nichž byla provedena nová foliace. Stav dochování knihy je dobrý, došlo jen k mírnému mechanickému poškození okrajů stránek. Tyto stránky byly restaurovány. Vazba knihy je polokožená, a pochází z roku 1931. Do knihy byly vevázány původní pergamenové desky.²

Do knihy byly zapisovány dávky, které bylo město povinno platit panovníkovi. Jednalo se o zvláštní plat zvaný královský úrok (census, šos, pomocné), který byl stanoven již v privilegiu Jana Lucemburského z roku 1319. Pravděpodobně roku 1436 začal být kromě této dávky vybírán ještě další poplatek, a to berně.³

Kromě toho byly do knihy zapisovány i výdaje, které městská rada platila z vybraných peněz. V první řadě se platilo za práci berníkům, kterými byli purkmistr a jeden z konšelů. Mezi další pravidelné výdaje patřily částky, které

---

¹ Finančním knihám byly dosud věnovány například studie Beer, Karl: *Über Losungsbücher und Losungswesen böhmischer Städte im Mittelalter. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 36, č. 1, 1915, s. 31–95; z novějších teoretických prací poté například Nový, Rostislav: *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské. Zápisky Katedry čs. dějin a archivního studia* 4, 1960, s. 29–41. Pokud jde o ediční zpracování finančních městských knih, jsou významné například edice Polesný, Karel (ed.): *Dědické knihy (registra hereditatum) města Znojma z r. 1363 a z r. 1397. Znojmo 1928; Bělohávek, Miloslav (ed.): Kniha počtů města Plzně 1524–1525. Příspěvek k hospodářství českých měst. Plzeň 1957; Chaloupka, Gracián (ed.): *Dva seznamy městské dávky Uherského Hradiště z druhé poloviny 14. století. Časopis Matice moravské* 78, 1959, s. 139–160; Hejnic, Josef – Fialová, Anděla: *Český Krumlov v době husitské. Sborník Národního muzea, řada A, sv. 29, č. 1, 1975; Vaniš, Jaroslav (ed.): Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472 a 1490–1491. Praha 1979; Hoffmann, František (ed.): *Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442. Praha – Jihlava 2004; Mendl, Bedřich (ed.): Kniha počtů města Brna z let 1343–1365. Brno 1935; nebo Urbánková, Kateřina – Wihodová, Veronika (ed.): *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století. Brno 2008.****

² Stručnou informaci o vnější a vnitřní podobě knihy uvádí Rostislav Nový v publikaci *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog (AUC – Philosophica et historica 4). Praha 1963, s. 167.*

³ Černý, Jan – Zilynskij, Bohdan: *Studie Rostislava Nového o nejstarších rakovnických městských knihách. Rakovnický historický sborník* 6, 2005, s. 128.

dostávali za práci purkmistr a konšelé, mzda pro písaře, plat pro křivoklátské úředníky, zvaný *delentiales*, apod. Část vybraných peněz sloužila rovněž na úhradu různých dluhů, platy pro jednotlivé osoby, například kováře nebo lazebníka, nebo nákup jídla a pití pro členy rady.

V knize jsou pro každý časový úsek, kdy se dávky vybíraly, uváděny seznamy obyvatel, kteří berně a úrok platili. Obyvatelé jsou rozděleni nejprve podle místa bydliště, poté podle povolání. Každá část seznamu je opatřena příslušným nadpisem. Na prvním místě je uvedeno náměstí (*circulus*), odkud se pravděpodobně začínalo s výběrem dávek. Po něm následují ostatní části města, a to předměstí Bezděkov, Blatno (*Blatensis vicus*), ulice Lubenská (*Lubnensis vicus*), Svatojilská (*Sancti Egidii vicus*), Lišanská (*Lissanensis vicus*) a Hrnčířská (*Lutifigulorum vicus*). Následuje soupis obyvatel podle jednotlivých zaměstnání, a to dědiční hospodáři (*hereditarii*), mlýny (*molendina*), řezníci (*carnifices*), pekaři (*pistoris*), a ostatní řemeslníci (*artifices*). Někteří obyvatelé jsou v seznamu uvedeni na více místech, například jednou podle místa bydliště, podruhé podle povolání.

Vedle jmen jsou vždy uváděny částky, které dotyčný člověk zaplatil. Před těmito jmény je pak značka „dt“, která by mohla znamenat latinské *edit*, a označovat obyvatele, kteří zaplatili příslušnou částku peněz. Zajímavé je, že ne u všech jmen jsou značky a zaplacené částky uvedeny. Jedná se tedy patrně o osoby, které z nějakého důvodu nezaplatily. Buď jim byla dávka odpuštěna, jak se to dělalo například v případech, kdy někoho postihla nějaká přírodní katastrofa, nebo to byli lidé od dávek z nějakého důvodu osvobozeni. U jmen těchto osob není žádná částka zaznamenána i několikrát po sobě.

Pod každým oddílem je uvedena celková suma vybraných peněz z dané městské části nebo zaměstnání, a na konci každého časového úseku je výsledný součet peněz vybraných z celého města.

Někdy je za seznamem uveden i tzv. *census civilis*, poplatek, který platil rychtář a měšťané, kteří byli ve službách Křivoklátu⁴.

Za seznamem vybraných částek pak následuje ještě další rubrika, a to jsou výdaje (*distributa*), které městská rada z vybraných peněz zaplatila. Zahrnují platy pro berníky, faráře apod. Výdajů z berně je přitom mnohem víc, než výdajů z censu, protože census byl dále odváděn králi, zatímco peníze vybrané z berně zůstávaly městu.

Na závěr celého berního období je vždy uveden seznam konšelů, kteří zodpovídali za správnost provedených počtů.

Každé období, v němž se vybíralo, je nadepsáno. Nadpis obsahuje dataci, a to letopočet i svátek, o kterém se vybíralo. Často se vybíralo na svatého Jiří nebo Havla, ale i v jiných termínech, například po svatém Františku.⁵ Poté je

⁴ Černý, J. – Zilynskyj, B.: Studie Rostislava Nového, s. 128.

⁵ SOKA Rakovník, fond Archiv města Rakovník, inv. č. 1461, kniha č. 720, Rejstříky berně a královského úroku 1463–1499, fol. 21v.

uvedeno, zda se v daném období jednalo o vybírání censu nebo berně. Následuje jméno purkmistra, který byl výběru přítomen, a nakonec jméno koňšela, který purkmistrovi s výběrem pomáhal.

Jazykem zápisů je latina, až na ojedinělé výjimky, kdy bylo užito českého výrazu.⁶ Osobní jména jsou uváděna několika způsoby. Užíváno je latinských podob jmen. Pokud neexistoval latinský ekvivalent českého jména nebo přízviska, bývá pravopis upraven tak, aby se blížil latině. V mnoha případech jsou však jména ponechána v české podobě. Tyto způsoby se střídají bez zjevné pravidelnosti, a někdy je jedno jméno v různých zápisech psáno různými způsoby.

Z paleografického hlediska není tato kniha příliš rozmanitá. V zápisech lze rozlišit 3 – 5 písařských rukou. Do knihy bylo zapisováno tím způsobem, že nejprve byl pořízen seznam osob, od nichž měly být vybírány poplatky, a poté, patrně až při samotném výběru, dopisovány vybrané částky. Za tímto seznamem je uváděna ještě evidence výdajů (*distributa*) z vybraných peněz.

Seznam osob bývá psán jinou písařskou rukou než vybrané částky a *distributa*. Z toho lze usuzovat, že knihu vedli dva písaři, kteří měli úkoly takto rozděleny, ačkoli dělení není vždy důsledně dodržováno a v některých případech je celý zápis psán jednou rukou. Seznamy poplatníků bývají psány pečlivou lámanou bastardou, zatímco vybrané částky, *distributa*, a evidence vybraného censu zběžnou, poměrně spojitou gotickou kurzívou.

Cílem disertační práce je zpracovat berní knihu a finanční správu Rakovníka, a zařadit ji do širšího kontextu berních a finančních knih českých měst ve středověku.

Součástí práce bude ediční zpracování Rejstříků berně a úroku města Rakovníka z let 1436–1449, které dosud nebyly edičně zpřístupněny. Kniha je vzhledem ke svému obsahu a struktuře významným pramenem nejen pro studium finanční správy středověkého města i celkové městské správy a diplomatiky a působení jejích představitelů, ale i pro poznání topografie Rakovníka ve středověku a jeho sociální struktury. V knize je díky záznamům výběru a další distribuce dávek rovněž zachycen podřízený vztah Rakovníka ke Křivoklátu, a rovněž jeho postavení v rámci celkové správy země. Z tohoto hlediska je kniha významným pramenem pro studium finanční správy poddanského města a tvoří výjimku oproti většině dochovaných pramenů tohoto typu, které poskytují informace převážně o městech královských. Edici této knihy proto v rámci práce uvedu do kontextu středověké finanční správy a městských knih českých zemí.

---

⁶ SOKA Rakovník, AM Rakovník, inv. č. 1461, kniha č. 720, např. fol. 12v – užití výrazu „Sestrzenicze“.

Strakova akademie jako příklad šlechtické nadace

Tereza Pluskalová

Předmětem doktorské práce je vzdělávací instituce Akademie hraběte Straky, jejíž základ byl položen v roce 1710 testamentem hraběte Petra Straky z Nedabylic. Tento institut byl kompletně činný mezi lety 1896 a 1914, i když v omezené formě fungoval prakticky po celé 19. století. Akademie měla za úkol vychovávat a vzdělávat představitelů mladé generace především nemajetných českých šlechtických rodů.

Jedním z cílů doktorské práce je představit odborné veřejnosti Strakovu akademii nejen jako historickou budovu, ve které v současnosti sídlí Úřad vlády ČR, ale především jako vzdělávací instituci, akademii, která zajišťovala vzdělání urozených studentů z převážně nemajetných českých šlechtických rodů.

Hlavním úkolem práce je ale především poskytnutí hlubokého a soustředěného pohledu do historie ústavu, podrobný rozbor jeho komplikovaného vzniku, a zejména důkladné zhodnocení správy instituce a jejího diplomatického materiálu, stejně jako vyčerpávající podání informací o praktickém působení akademie na studenty na poli vzdělávacím i morálním, vše ve srovnání s dalšími šlechtickými nadacemi a v kontextu české i rakousko-uherské šlechtické a občanské společnosti v 19. a 20. století.

Práce si klade za cíl přinést nové poznatky k dějinám šlechtických nadací jako celku na příkladu tohoto nadání v porovnání s dalšími podobnými vzdělávacími instituty u nás i v zahraničí. Neméně důležitým úkolem je prohloubení poznání diplomatických pramenů a publikační činnosti tohoto typu ústavu. Dále je cílem práce nastínit roli šlechtické akademie jako takové ve společnosti rušné doby přelomu 19. a 20. století a dopady společnosti na akademii i naopak, stejně jako nastínit osudy osobností s akademií spojených, ať už z řad prefektů – v této funkci zde působili např. Antonín Podlaha či Josef Pekař –, nebo z řad studentů, mezi kterými v pozdějších dobách nalezneme např. Theodora Pištěka či syna Antonína Švehly. Opomenuty nebudou ani dějiny vyučování a vzdělávání jako celek se zvláštním zřetelem na šlechtická nadání.

Akademie hraběte Straky působila jako vzdělávací institut pro nemajetné šlechtice šířící klasické hodnoty rytířství. Tato myšlenka vznikla v době vrcholného baroka, ovšem mohla být zrealizována až o téměř dvě století později. Tím byl dán značný rozpor mezi přáními a podmínkami hraběte Straky, zadanými v testamentu, a reálnou situací v době neklidného 19. století, kdy se přistoupilo k realizaci myšlenky. Snahy o uskutečnění tohoto ušlechtilého záměru probíhaly už od poslední čtvrtiny 18. století, ovšem ke konečnému otevření akademie došlo až na sklonku 19. století, tedy v podmínkách již značně se lišících od okolností doby zrodu nadání.

V roce 1776, kdy došlo k naplnění podmínek vzniku instituce, tedy uplynutí lhůty pěti let od vymření rodu Straků po meči, byla vytvořena komise, jejímž úkolem bylo vypracovat směrnice a zajistit schválení nadačního listu. O tom, že jednání s vídeňskými úřady byla více než složitá, vypovídá dlouhé období oněch více než sto let, které uplynulo, než došlo ke vzniku akademie jako takové.

V roce 1780 bylo započato s vyplácením stipendií mladým českým nemajetným šlechticům, na což se však nadace omezila až do roku 1889, kdy byl císařem Františkem Josefem I. schválen organizační statut akademie. V letech 1891–1896 probíhala stavba budovy akademie na místě bývalé jezuitské zahrady na levém břehu Vltavy, jejíž celkové náklady přesáhly milion korun.

V roce 1896 mohla konečně započít etapa řádného fungování akademie, po dvou letech bylo v jejím rámci zřízeno i gymnázium. Toto příznivé období však trvalo pouze do roku 1914, kdy byla budova akademie poskytnuta krátce po začátku války Červenému kříži jako náhradní nemocnice. Samotná instituce akademie se přestěhovala do provizorních prostor ve Valdštejnském paláci. V roce 1918 byl na příkaz soudu internát vystěhován, ale vlastní prostory zpět nezískal. Nezbyvalo tedy nic jiného, než opět začít pouze vyplácet stipendia. Společenské změny po vzniku republiky však šlechtickému nadání příliš nepříály, a tak akademie, která neměla vlastní zázemí, po nástupu republiky v podstatě zanikla – i když formálně fungovala až do roku 1938, kdy byla zrušena výměrem Zemského úřadu. Poslední ředitel akademie, Jan Mrkos, se však až do poslední chvíle neúnavně, i když neúspěšně pokoušel o obnovení instituce.

Budova Strakovy akademie byla po zrušení nemocnice Červeného kříže obsazena ministerstvem pro zásobování lidu a ministerstvem národní obrany, krátkodobě zde sídlila také hospodářská sekce ministerstva zahraničních věcí a od roku 1934 se zde nacházel statistický úřad. Po této etapě, kdy budova sloužila státním institucím, se do ní nastěhoval Ústřední svaz československého studentstva společně s akademickou knihovnou a všestudentským archivem. Tak byla budova alespoň vzdáleně vrácena svému původnímu účelu. Za okupace se budova stala sídlem protektorátní vlády, ovšem v roce 1942 byly prostory akademie uvolněny říšskému soudu. Téměř okamžitě po skončení války, 15. května 1945, byla budova Strakovy akademie vyhrazena potřebám československé vlády a následně od roku 1993 české vlády, kterouž funkci plní dodnes.

Úvodní část práce se zaměří na prozkoumání a zhodnocení stavu bádání a vzniklé literatury na dané téma, stejně jako na přiblížení všech pramenů dostupných k tomuto tématu. V následující části práce bude sledovat podrobnou historii ústavu, včetně historie budovy Strakovy akademie. V další části bude proveden podrobný rozbor správního řízení instituce včetně detailního představení produkce diplomatického materiálu ústavu se zaměřením na konkrétní prameny. Zvláštní pozornost bude věnována vývoji a proměnám

akademie v průběhu doby, od původní idey rytířské akademie z roku 1710 přes rozkvět instituce na přelomu 19. a 20. století po konečnou úpadkovou podobu v roce 1938.

Zasloužená pozornost bude věnována také hospodářským a finančním záležitostem Akademie hraběte Straky a jejího Nadačního fondu, zejména výši, typu a počtu stipendií a jejich proměně v čase, dále výstavbě a správě budovy Strakovy akademie a celkovému hospodaření celé instituce.

Ve středu zájmu budou stát dějiny vyučování na Strakově akademii, v dalších srovnatelných ústavech i v dobových gymnáziích, s přihlédnutím k vychovatelské praxi a konkrétním poměrům na akademii i v dalších institucích u nás i v zahraničí. Odpovídající místo bude věnováno i dějinám každodennosti akademie (např. problematika předpisů a pravidel chování, míra jejich dodržování a řešení vybočení z těchto zásad, účast studentů i pedagogů akademie na veřejném životě atp.). Práce se pokusí zachytit vývoj Akademie hraběte Straky v celém období její existence, její prezentaci navenek i postupný zánik po nástupu první republiky.

Představeny budou rovněž některé osobnosti spjaté s akademií, ať už jako studenti, či jako pedagogové, jako např. budoucí pražský arcibiskup Karel Kašpar či přední český historik Josef Pekař. Na základě kariéry některých těchto osobností se práce pokusí rekonstruovat a doložit vliv instituce na jedince i na společnost, učinit srovnání s obdobnými ústavami a provést obecné zhodnocení významu dopadu šlechtických vzdělávacích ústavů na studenty i na společnost.

Kontinuita a diskontinuita akademické obce aneb „buržoazní“ vědci v 50. letech

Pavel Vaško

Projekt je zacílený na transfer prvorepublikových vědeckých elit v období po únoru 1948. Stěžejním motivem projektu by měla být kontinuita versus diskontinuita vědecké obce a zjištění, do jaké míry byl režim ochoten akceptovat odborníky „jiného“ smýšlení. Na počátku bude nutné stanovit definici „buržoazního“ vědce. Existovala vůbec v objektivním slova smyslu tato kategorie jako sociální skupina? Nešlo pouze o nálepku? V jaké podobě byla uplatňována? V bouřlivých dobách po únorovém převratu spolu soupeřily různé představy o budoucí podobě československé vědy a vysokého školství. Stejně tak bylo jistě více pohledů na otázku kontinuity s předcházející vědou.

S tím souvisejí i otázky týkající se faktorů ovlivňujících úspěšnou integraci do nového prostředí. Co bylo určujícím faktorem pro přežití? Šlo o sociální síť zkoumaných osob? Nebo nuance v jejich politické orientaci např. nacionalismus, který mohl být polehčující okolností? Na druhou stranu vzhledem

k ambivalenci režimního postoje k nacionalismu mohl v jiných případech uškodit.

Co určovalo to, zda bude dotýčný pro nový režim perspektivní či neperspektivní? To jsou otázky, na které bych rád našel odpovědi.

Práce bude chronologicky strukturovaná s občasnými exkursy v podobě průřezových témat. Zpracování bude analyticko-syntetické, hlavním cílem bude rozšířit stávající pohled na transfer elit a jejich přežití v novém, nepřátelském prostředí, které ovšem rozhodně nepokládám za všemocné. Situace byla mnohem komplexnější, než zjednodušený pohled na vědce drcené totalitou, bez možnosti jakékoliv vlastní iniciativy. Různé vědecké obory představovaly různá mikroklimata, ve kterých rostly plody osobních vztahů z dřívějších let. Ty pak měly značný vliv na podobu probíhajících změn.

Z metodického hlediska se jeví jako nejvhodnější kombinace prosopografického přístupu, konstrukce kolektivní biografie zaměřené na elitu- tzv. Kvalitativní přístup podle Lawrence Stona, s mikrohistorií konfliktu. Prosopografie akcentuje poznání celku ve funkci jednotliviny. Projekt se zaměří na analýzu konkrétního prostředí a s tím spojené sítě sociálních vazeb, které byly ovšem tvořené, jak vtahy utvářenými v průběhu let předcházející změně režimu, tak různými strategiemi pro přežití v novém prostředí totalitního režimu. Mikrohistorický prvek bude akcentován zejména u osob, jejichž pozůstalost poskytuje dostatek pramenů. Pro komplexní zpracování je nutné jít ad fontes, proto bude využita široká škála archivních pramenů. K jejich doplnění poslouží kromě sekundární literatury i dobová periodika.

Časový rozsah práce bude od první republiky po padesátá léta. Přičemž těžiště bude logicky v období po roce 1948. Nástup komunistického režimu se bezprostředně po něm projevil i na vysokých školách. V první vlně byli Akčními výbory odstraněni pro režim nepohodlní lidé, například k rezignaci donucený rektor Univerzity Karlovy Karel Engliš, dále pak profesori Jan Matějka a Josef Hutter. Někteří z nich, jako profesorka archeologie Růžena Vacková, byli za protesty vůči režimním praktikám navíc potrestáni i dlouholetým žalářem.

Čistky pokračovaly dále a je příznačné, že největší dopad měly na vědy společenské. Nejvíce postiženy byly právnické fakulty, z nichž brněnská právnická fakulta byla jako nereformovatelná dokonce zrušena. O něco méně byly postiženy filozofické fakulty, na nichž byly zrušeny „buržoazní pavědy“, jako sociologie a části filozofie. Zde je nutné připomenout marný boj rektora Vysoké školy sociální Arnošta Inocence Bláhy za její zachování a etablování v novém prostředí.

Čistky postihly i nově založené pedagogické fakulty, kupříkladu na brněnské fakultě prováděl čistky František Trávníček. Ovšem i v exaktních vědách byli členové akademické obce postiženi a perzekuce nebyly ušetřeny ani lékařské fakulty.

Nový režim si však vzdor masivním čistkám a perzekuci nemohl dovolit celkovou výměnu původního vědeckého kádru. Nová věda, postavená na marxistickém paradigmatu, neměla dostatečnou personální základnu. Stará elita tak ještě měla posloužit k výchově elity nové, více kompatibilní s režimem. Některým „buržoazním“ vědcům se tak s větší či menší úspěšností podařilo přežít.

Příkladem těch méně úspěšných je, kromě výše zmíněného Arnošta Inocence Bláhy, profesor římského práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy Miroslav Boháček. Ten sice unikl první vlně čistek a na fakultě zůstal ještě dva roky, nicméně byl poté, jakožto nečlen KSČ, donucen odejít. Později našel práci v kodikologické Komisi pro soupis rukopisů. Bylo však mnoho jiných, kteří byli mnohem úspěšnější.

Projekt byl inspirován předcházející diplomovou prací s názvem: „Profesor Václav Vojtíšek: archivářem od monarchie po socialismus,“ která monograficky zpracovávala osudy tohoto vysokoškolského pedagoga a archiváře. Václav Vojtíšek je jedním z příkladů „bezproblémového“ začlenění do nových společenských podmínek.

Za první republiky byl jednou z hlavních osobností Insigniády, stálým přispěvatelem do Národních listů, který za druhé republiky militantně odsuzoval předcházející národnostní politiku vlády, aby se nakonec dokázal bez změny přesvědčení, konverze k marxismu nebo vstupu do KSČ, začlenit do nového společenského řádu. Podařilo se mu to na rozdíl od jeho soupeřů z Insigniády rektora Domina a prof. Huttera, jejichž kariéry byly naopak únorem přerušeny a oni sami byli vystaveni perzekuci. Není bez zajímavosti, že ač se Vojtíšek během Insigniády angažoval na opačné straně barikády než Nejedlý, na přízni ministra školství se to však neprojevalo.

Paradoxem je, že právě toto období nastartovalo jeho další kariéru, která byla oslnivější než ta meziválečná. Jako nestraník byl, krátce po jejím vzniku, jmenován do ČSAV, kde rozvinul vědecká pracoviště zabývající se archivnictvím a kodikologií.

Jeho případ nebyl ojedinělý, protože žádný, ať už sebe radikálnější režim si nemůže dovolit začít „na zelené louce“.

Jako další příklad můžeme uvést osobnost meziválečného děkana Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, etnologa a profesora slavistiky Jiřího Horáka. Jeho kariéra započala na brněnské Masarykově Univerzitě, ze které později přešel na Karlovu univerzitu, jejímž byl, stejně jako v případě pražské Německé univerzity, alumnem.

Po okupaci však jeho životní osud nabral poněkud jiný směr. Válečná zkušenost a uvěznění za protektorátu ho více „posunuly“ k ochotě zapojit se po válce do nových společenských podmínek. Jeho příklon k novému prostředí, odstartovaný jeho diplomatickou misí v Moskvě, mu zajistil ještě oslnivější kariéru, která vyvrcholila ředitelským místem v Ústavu pro etnografii a folkloristiku

v ČSAV. Tato strategie mu dala možnost uplatnit široký vědecký záběr, který krom etnografie zahrnoval i slovanskou literaturu a její historii. Navzdory tomu všemu, ani on s největší pravděpodobností nebyl členem KSČ.

Pro další ilustraci poměrů můžeme uvést příklad Historického ústav ČSAV, kde bylo z 34 členů pouze 15 straníků.

Markantnější byla tato situace samozřejmě v exaktních vědách. Ty se nedaly, až na pokusy o implementaci Lysenkismu, příliš ideologizovat. Ovšem i zde se vyskytly tragické osudy a naopak případy „hladkého vplutí“ do nových poměrů.

Příkladem toho druhého je Bohumil Němec, jeden z největších českých botaniků, který se jako děkan Filozofické fakulty zasadil o vznik Přírodovědecké fakulty a později se stal rektorem Univerzity Karlovy. Angažoval se rovněž v politice jako senátor za Československou národní demokracii. Vrcholem jeho politické kariéry pak byla kandidatura na prezidenta v roce 1935. Kandidaturu proti Eduardu Benešovi sice nakonec stáhnul, nicméně se díky ní zapsal do povědomí komunistů. Jeho poválečné etablování tudíž nebylo až tak hladké, ale nakonec se do ČSAV rovněž dostal, čímž potvrdil svou pozici v novém prostředí.

Pro práci bude nutné pečlivě vybrat vzorek osob z humanitních i přírodovědných oborů. Hlavním spojujícím kritériem by měla být určitá společenská angažovanost před únorem 1948 a působení ve vědecké sféře.

Práce by neměla být jen odosobněnou studií celého procesu, ze které by se „ztratil člověk“. Z tohoto důvodu budou v práci cíleně využity osobní fondy Památníku národního písemnictví, AUK a Archivu AV.

Dalším, na toto navazujícím cílem je otázka týkající se délky životnosti soužití nového režimu s těmito odborníky. Primárním zdrojem archivních pramenů pro tuto část práce budou fondy Archivu univerzity Karlovy. Zejména pak fond Akademického senátu, Akčních výborů, fond Komise příprav oslav Univerzity jubilea v roce 1948, Protokoly schůzí profesorského sboru. Najdeme zde rovněž i osobní fondy zkoumaných osob např. Otakara Pertolda.

Práce bude zasazena jak do širšího kontextu kontinuity vědy a vysokého školství, tak do problému postupného „rudnutí“ vědy. Součástí práce bude též nástin implementace sovětského modelu do československého školství a vědy, projevující se ve vysokém školství velmi dynamickým a turbulentním vznikáním a zanikáním fakult.

Ve vědě pak scelením dosavadních vědeckých společností do, podle sovětského vzoru ustanovené, ČSAV. Její archivní fondy pak budou jedním z hlavních pramenů poznání, zejména pak fondy jejich předchůdců ČAVU a KČSN. Velmi vydatným pramenem je zde rovněž fond komise pro zřízení ČSAV. Nesmíme pak zapomenout osobní fondy a složky, které budou pro dotváření celkového obsahu klíčové.

Pro dokreslení úplného obrazu jednotlivých proudů této bouřlivé transformace je rovněž nutné dodat některá průřezová témata, jako například zázemí aktérů či myšlenkové klima dané doby. Dalším tématem dotvářejícím mozaiku pak bude střet různých názorů na utváření dalšího vývoje vědy a vysokého školství po únoru.

Se svým projektem bych rád navázal na projekty týkající se dějin vědy, které v současné době probíhají v Archivu AV.

Práce bude členěna do následujících sedmi okruhů, kdy sedmý bod by měl být reflektován v celé práci.

Vysoké školství a věda za první republiky: Krátký nástin kariéry zkoumaných osob a prostředí, ze kterého vzešli. Náčrt struktury, koncepce, problémů, politických vlivů.

Léta 1945–1948: Krátký nádech svobody a euforie, poválečné reaktivování a obnova vysokého školství, nové požadavky na vysoké školy – Kdo je „použitelný“ a kdo ne? Kontinuita nebo diskontinuita s prvorepublikovým vysokým školstvím?

Počáteční východiska vědců: Byla jejich politická a občanská angažovanost přítěží nebo naopak odrazovým můstkem k dalšímu růstu?

Rok 1948: Oslavy 600. výročí Univerzity Karlovy na pozadí boje o její demokratický charakter, nerovný zápas, čistky, nástup akčních výborů– Cena za přežití? „Pštrosí“ strategie přeživších?

1948–1952: Vědecká koncepce, budování ČSAV, Stalinismus ve vědě, boj o místo s dogmatikou. Úlitby bohům, nebo příklon k novému světonázoru?

50. léta: Postupné uvolnění a nové možnosti, reformy na obzoru. Změny v mezinárodním kontextu. Jak moc dogmatismus zakořenil?

Průřezová témata: Osobní život aktérů, myšlenkové klima jejich okolí, pohled dějinami vědy.

Myšlenkový svět normalizační politické elity KSČ– charakteristika, analýza jeho proměn a jejich limitů. Příspěvek ke studiu dějin mentalit, ideologie, mocenských struktur tuzemského tzv. reálného socialismu

Matěj Třepeš

Období československé tzv. normalizace (1969–1989) charakterizovali Milan Šimečka a historik Lubomír Lipták jako „*období nehybnosti/neměnnosti*“, a to proto, že ve společnosti nebyl patrný žádný výraznější pohyb. Po překonání „*krizového období*“ ve straně a společnosti a „*obnovení pořádku*“ XIV. (řád- ným) sjezdem KSČ a všeobecnými volbami do zastupitelských sborů v roce 1971 se po dlouhá léta zdánlivě, alespoň vnějškově, nedělo nic významného, a to až do sklonku 80. let.

Historiografický výzkum normalizačního období mohl z pochopitelných důvodů obsáhleji začít až po změnách roku 1989. Sledujeme-li narůstající produkci k tomuto období, nelze nicméně přehlédnout řadu přetrvávajících „bílých míst“.⁷ V bádání je dosud patrná tematická i časová disproporčnost – důraz z triády „*opozice, moc, společnost*“ byl v 90. letech kladen na mapování činnosti opozice a jejích aktivit, později pak (např. v orálněhistorických projektech) na zkoumání širších společenských struktur tohoto období. Z časového hlediska pak byl akcent položen na výzkum „osmičkového“ roku 1968 a počátků normalizace a pak na konec tohoto období, „přestavbu“ a samozřejmě rok 1989 v rozmanitých souvislostech. „Vnitřek“ této etapy českých dějin dlouho stál mimo větší badatelskou pozornost a teprve poslední léta přinášejí zásadnější příspěvky, zkoumající nejen časové „okraje“ tohoto období, ale jej samé jako určitý koherentní celek.⁸ Rovněž z obecnějšího hlediska frekvence různých témat celého období komunismu (1948–1989) je jasně patrná převaha badatelského zájmu o jeho první dvě decennia, což konečně platí i o aktuálně rozpracovaných disertačních projektech na FF UK.⁹

Práce zabývající se komplexně mentalitou vedoucích funkcionářů KSČ, identitami špičky mocenské hierarchie KSČ v tomto období, doposud nevznikla a předkládaný disertační projekt má ambici toto „bílé místo“ zaplnit. Disertační projekt navazuje (v podstatně rozšířené a upravené podobě) na problematiku, které jsem se věnoval během magisterského studia v semináři prof. Jana Rychlíka.

V centru pozornosti disertační práce stane mocenská elita, nejužší vedení KSČ v období normalizace. Rozumím jí jako kolektiv členů a kandidátů předsednictva ÚV KSČ (v některých aspektech bude přihlédnuto i k sekretariátu). Zajímavé je, že tento kolektiv, v jádru zformovaný mezi dubnovým plénem (17. 4. 1969) a XIV. sjezdem KSČ (1971) vykazoval až do pokročilých 80. let

---

⁷ Ke stavu výzkumu viz (pro první decennium) Otáhal, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, pro další období pak retrospektivní bibliografie, zpracovávané ÚSD AV ČR či databáze HiÚ AV ČR. Ke KSČ viz Rohlíková, Slavěna: *Výběrová bibliografie k dějinám KSČ*. Praha 2012.

⁸ Pro FF UK lze upozornit na monografii Jareš, Jakub – Spurný, Matěj – Volná, Katka a kol.: *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha 2012, z kulturněhistorické perspektivy na práci Pauliny Bren: *Zelínář a jeho televize. Kultura komunismu po Pražském jaru 1968*. Praha 2013 či (z dějin mentalit) na monografii Suk, Jiří: *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989*. Praha – Litomyšl 2013.

⁹ Podle databáze, dostupné ve Studijním informačním systému, momentálně není řešeno žádné disertační téma, zaměřené na období normalizace, pouze některé se jej zčásti dotýkají (Gustáv Husák; Poválečné Lidice v politických proměnách 20. století; Utváření a proměny historických narativů v Československu a v České republice v průběhu let 1984–1993; Vzpomínání na tzv. normalizaci v popkultuře a způsoby jeho didaktického využití; Jozef Lenárt a jeho doba), převažují však témata ze „zakladatelského“ období komunistického režimu v Československu a výzkum opozičního hnutí.

pozoruhodnou personální stabilitu, která se začínala zvolna drolit až v „perestrojovém“ období, kdy přibýlo dočasně jak členů, tak kandidátů tohoto orgánu.¹⁰ Jádrem však bylo zformováno za sovětské asistence v cca dvouletém posrpnovém období. Jedním z předpokladů pro výzkum mentalit takto vymezené mocenské špičky je i základní přehled o jejich původu, vzdělání, předchozí kariéře apod., který až nyní konečně vykřývá projekt *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ*; v rámci tohoto projektu jsem zpracoval i některé medailony osob, které zastávaly v normalizačním období nejvyšší stranické funkce.¹¹

Klíčovým námětem disertační práce bude pokus o rozbor způsobu myšlení, uvažování stranické mocenské elity, nastínění jeho východisek (sovětská intervence a půdorys dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*) a limitů jeho proměn v rámci celého normalizačního období, přičemž doplňkem bude rovněž retrospektivní reflexe dějinného účinkování těchto aktérů, pokud sepsali memoáry či poskytli biografické rozhovory (oral-history).

Obvyklý konvenční pohled pokládá členy normalizačního vedení KSČ dílem za nebezpečné dogmatiky, dílem za bezskrupulózní kariéristy; na rozdíl od „zakladatelského“ období komunistického režimu je pak oficiální ideologie normalizačního období nazírána zpravidla jako pouhý balast, mlýn, meloucí naprázdno, soubor klišé a frází, jimž ani jejich hlasatelé samotní nevěřili. Disertační práce bude zkoumat, zda (a do jaké míry) tomu bylo skutečně takto, jaké byly limity autoreflexe a změn v myšlení vedoucích činitelů KSČ i jimi formulované proměny oficiální ideologie KSČ v normalizačním období. Při bližším pohledu se zdá, že věc není zcela černobílá, k určitým posunům (byť dílem vynuceným třeba změnami vnějších faktorů, ležících mimo mocenskou sféru předsednictva ÚV KSČ) zde docházelo a i letití straničtí matadoři procházeli jistým názorovým vývojem; pro stručnost a jednoduchost lze poukázat na složitý vývoj Antonína Kapka, hned dvojnásobného „zvatele“ z roku 1968,¹² posléze ortodoxního „konsolidačního“ činitele, v 80. letech ovšem partajního „enfant terrible“ a velmi blízkého spojence Štrougala,¹³ podporovatele komplexnější reformy

¹⁰ Přehled o složení předsednictva ÚV KSČ a jeho změnách přináší Štverák, František: Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa. Základní informace o ústředních orgánech a biografické informace o vedoucích představitelích strany. Praha 2010, s. 247–250.

¹¹ Zpracoval jsem pro tento projekt hesla L. Štrougala, A. Indry, F. Pitry, J. Kempného či M. Němcové.

¹² Janáček, František – Michálková, Marie: Příběh zvacího dopisu. Soudobé dějiny 1, 1993, č. 1, s. 87–101.

¹³ Srov. např. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Sběrka komise vlády ČSFR, sign. R 1, rozhovory s L. Štrougalem, 21. 2. 1990 a 23. 5. 1990. Ke Kapkovým postojům za perestrojky viz Štefek, Martin: Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 7. Praha 2010, s. 110, 115–117 a 125. Z vedení KSČ Kapek vypadl v dubnu 1988.

(a konečně i jeho tragický konec v roce 1990), podobně určitým vývojem prošel i Alois Indra (nejen antinovatovec na podzim 1967 a umírněný „technokratický“ reformista na počátku Pražského jara, posléze hlava zvatelů, „revolučního tribunálu“, a ortodoxní normalizátor, ale během pozdějších 70. a na prahu 80. let prý dočasný sympatizant některých reform...) ¹⁴ Uvedené rozmanité a dynamicky proměnlivé faktory je třeba brát v potaz.

Při úvahách, z jakých pramenů při zpracování nastíněné problematiky vyjít, jsem dospěl k závěru, že opřít se je třeba primárně o rozbor dobových materiálů stranické proveniencie – tzn. využít vybrané segmenty někdejšího Archivu ÚV KSČ (dnes uložen v Národním archivu v Praze). Archivní prameny jsou nezbytným a klíčovým východiskem, neboť v reálném čase relativně věrně odrážejí *tehdejší* názory a postoje zkoumaných aktérů a umožňují tak lépe se přiblížit k rekonstrukci historické skutečnosti. Orgány ÚV KSČ věnovaly nejruznějším ideologickým materiálům soustavnou a dosti rozsáhlou pozornost, pro ilustraci zde lze připomenout informaci z podkladového materiálu pro účastníky jednoho z plenárních zasedání ÚV KSČ, dle něhož se jen od XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971 do podzimu 1972 „nejvyšší stranické orgány trvale zabývaly problematikou ideologické práce. Projednávano bylo více než 100 různých materiálů (z toho 80 v SÚV a 20 v PÚV KSČ)“ ¹⁵ Je zřejmé, že stovky a tisíce materiálů nejsou reálně prozkoumatelné a zvolit je tedy třeba metodu sondy do archivního materiálu.

Za ideální východisko tak lze pro shora vymezený výzkum pokládat rozsáhlou materii, vztahující se k takzvaným ideologickým plenárním zasedáním ÚV KSČ. Pléna ÚV KSČ, formálně (podle stanov KSČ) nejvyšší stranický orgán mezi sjezdy, se scházela zpravidla několikrát do roka, a to k projednání určitého tématu (např. zemědělství, průmyslová výroba, školství atd.). Právě třikrát se sešla během normalizačního období speciálně k otázkám tzv. ideologické činnosti KSČ – bylo to v letech 1972, 1980 a konečně 1988. Takřka ideálně tak jsou pokryta jednotlivá dílčí období, etapy normalizace.

---

¹⁴ Zajímavá svědectví v tomto směru nově přináší edice dokumentů komisi k vyšetřování 17. listopadu 1989: Žáček, Pavel (ed.): Vypovídat pravdu a nic nezamlčet, 2. díl. Praha 2013, např. dok. č. A/2a, výpověď Jaromíra Sedláka, s. 87 a 92, kde připomíná, že až do projevu Miloše Kopeckého na IV. sjezdu Svazu čs. dramatických umělců, kdy „se zřejmě lekl“, byl „Indrův sekretariát se mnou ve spojení a na některé ty samizdaty byl velice vnitřní“, či mění se Indrův postoj k roku 1968: „Indra do léta 1988 byl ochoten něco udělat a dělat si vykřičníky, když dostával nějaké věci, to vím od jeho pomocníků. Ale pak se Indra nějak zhrounul, zřejmě Jakeš také a dostali strach a zřejmě také hrály roli ty Ligačovské chýry, že Gorbačov padne a že to nemá cenu dělat bůhvíjakou sebekritiku, když to v Sovětském svazu stejně se nějak otočí.“ L. Štrougal v citovaném rozhovoru (pozn. 7) uvádí, že před rozběhnutím perestrojky bylo období, kdy jej Indra „budto toleroval, nebo tzv. i podporoval, ale v etapě Gorbioho začal i on kritizovat, takže já v podstatě jsem tam byl jak kůl v plotě [sic!] už od toho roku 1985–86“.

¹⁵ Národní archiv, Archiv ÚV KSČ, f. 01 – zasedání pléna ÚV KSČ, sv. 242, arch. j. 144, Písemný podkladový materiál pro zasedání ÚV KSČ k ideologickým otázkám, cit. s. 4.

Svolání pléna ÚV KSČ předcházely rozsáhlé přípravy, organizované předsednictvem ÚV KSČ (podílel se na nich stranický aparát, ideologická komise ÚV KSČ aj.). Velmi zajímavé materiály lze dohledat ve fondu předsednictva ÚV KSČ; to vždy projednávalo chystanou zprávu, určenou k přednesení na plénu ÚV KSČ – nejprve v podobě tzv. „tezí“, posléze 2–3× pracovní verze těchto zpráv. Předsednictvo k nim vedlo rozsáhlé diskuse, dílem zaznamenávané, podle nichž byl text dále upravován a přepracováván až k finálnímu tvaru, přednesenému na plénu ÚV KSČ. Se zprávami tak lze pracovat synchronně i diachronně, podrobit je obsahové analýze (sledovat měnící se akcenty, úpravy dle připomínek vedení KSČ...), a to jak v rámci přípravy jednoho pléna, tak zvláště i vzájemně, mezi jednotlivými ideologickými plény. Rozdílů a posunů jsou markantní. Podobně se předsednictvo zabývalo řadou dílčích materiálů, souvisejících se svoláním pléna ÚV KSČ, např. podkladovými materiály pro členy a kandidáty pléna, návrhy publicity, „politicko-organizačním zabezpečením“ chystaného jednání atd., jejichž analýza přináší rovněž relevantní poznatky.

Z fondu zasedání ÚV KSČ se lze zevrubně seznámit s finální podobou přednesené zprávy předsednictva ÚV KSČ, dále se stenogramy jednotlivých diskusních vystoupení k projednávané problematice (zpravidla diskutovalo 20–30 osob), podkladovými materiály, určenými plénu ÚV KSČ. Zmíněná diskusní vystoupení rovněž stojí za bližší analýzu, pro svůj obsah, rostoucí kritičnost (zejména 1988). Konečně, ve třetím kroku, lze sledovat úhrn informací, poskytnutých veřejnosti: ty předem v zásadě vymezilo předsednictvo, posléze procházely tiskovou komisí ÚV KSČ. Zde lze sledovat zužování informačního toku směrem k občanstvu – zpráva předsednictva byla zveřejňována v redukované podobě, s vypuštěním vybraných pasáží, podobně parafrázována a zkracována o „nežádoucí“ úseky byla i jednotlivá vystoupení členů ÚV KSČ v diskusi na plénu. Tento fenomén utajování obsahově i v tehdejší kontextu vesměs nevýznamných informací je rovněž třeba zmínit. Obecně je zde příležitost k analýze a popisu role ÚV KSČ v systému komunistického vládnutí, čemuž rovněž doposud nebyla věnována obsáhlejší pozornost (vyjma plén ve specifickém období let 1968–1969).¹⁶

Výměr „ideologických otázek“ řešených na dotčených plénech ÚV KSČ, byl přitom značně široký a klasickou marxisticko-leninskou terminologií řečeno všeobsáhle zahrnoval jak témata „nadstavby“, tak „základny“ – nejen tedy otázky kultury, školství, vědy apod., ale třeba i ekonomickou problematiku. Analýza obsahu, proporcí zpráv věnovaných jednotlivým dílčím otázkám, změn akcentů umožňuje plasticky vykreslit kolísání normalizační ideologie

¹⁶ Srov. sociologicky pojatou sondu Kabele, Jiří – Hájek, Martin: *Jak vládl? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno 2008.

mezi neměnností na platformě *Poučení* a nezbytnou reflexi změn, vynucovaných vnitřními i vnějšími faktory. Z archivního materiálu budou dále využity i vybrané další části fondů Archivu ÚV KSČ.

Druhým pramenným okruhem, na němž lze proponovaný výzkum založit, jsou memoáry a biografické rozhovory, vydané/poskytnuté některými příslušníky mocenské elity KSČ. Uvedené materiály je ovšem třeba využít s opatrností, rezervou a doplňkově: v případě paměti nutno zohlednit období vydání¹⁷ a účel těchto publikací, určitou idealizaci vlastní historické úlohy v dějinách a různé závěry činěné „ex post“ či na základě pozdějšího názorového vývoje pisatelů/respondentů. Obdobně lze využít orálně-historické prameny, zejména z projektu COH ÚSD *Vítězové? Poražení?*, zkoumajícího předlistopadový disens a mocenské elity; problematika je ediční úprava vybraných interview, a na úskalí využívání pouze tohoto typu historického pramene pak dosti zřetelně upozorňuje sborník interpretačních studií těchto rozhovorů.¹⁸

Uvažuji konečně o možnosti (a účelnosti) navázat s žijícími aktéry kontakt a požádat je o rozhovor, jenž by se mohl cíleně věnovat některým aspektům zkoumané problematiky a přinést některé faktografické nové poznatky.

Při zpracovávání zvoleného tématu samozřejmě rovněž bude reflektována stávající literatura, využitelná pro takto zaměřený výzkum, různé (zpravidla dílčí) ediční počiny, rovněž tak dobová (normalizační) teoretická literatura.

Shrme-li výše uvedené úvahy a náčrt disertačního projektu v jeden celek, lze říci zhruba toto: Disertační práce bude zaměřena na výzkum (neměnnosti či proměnlivosti?) identit příslušníků normalizační politické elity KSČ a průzkum povahy, „filozofické podstaty“, a proměn oficiální ideologie KSČ v období tzv. normalizace. Pozornost přitom bude věnována i širšímu porovnání období normalizace se „zakladatelským“ obdobím komunistického režimu v Československu, tedy zodpovězení otázky, zda a nakolik byla, řečeno s Jánem Mlynárikem, normalizace „*Stalinovým návratem*“. Východiskem pro tento výzkum bude analytický rozbor tzv. „ideologických“ plén ÚV KSČ, s využitím memoárů, rozhovorů (oral-history), dobového tisku a dokumentů, edic a stávající odborné literatury.

---

¹⁷ Srov. např. dvojí memoáry Štěpán, Miroslav: *Zpověď vězně sametové revoluce*. Praha 1991 (k těmto dílčím pamětím srov. rozbor Mayer, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha 2009, kap. 4 – „Paměť normalizátorů“, s. 109nn.), nově pak Štěpán, Miroslav – Holec, Petr: *Můj život v sametu aneb Zrada přichází z Kremlu [sic!]*. Praha 2013.

¹⁸ Urbášek, Pavel – Vaněk, Miroslav: a kol.: *Vítězové? Poražení? Životopisní interview*; 2. díl, *Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha 2005 (pozoruhodné je, že tento díl vyšel / na rozdíl od 1., „disidentského“/ posléze i v masovém nákladu v nakladatelství Levné knihy KMA); Vaněk, Miroslav a kol.: *Mocní? a Bezmocní? Politické elity a disens v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*. Praha 2006.